

1. Samarbejdsprincippet

Samarbejde om at dele tanker

Jeg står i døren på vej ud af svømmehallen for at cykle hjem og overvejer om jeg skal tage mine regnbukser på fordi det ser ud som om der falder dråber i vandpytterne uden for glasdøren. En mand som jeg ikke kender, træder ind ad døren, ser mig stå med regnbukserne og siger så: ”Det regner ikke. Jeg havde slet ikke vinduesviskerne i gang”.

Der er flere ting at bemærke i denne lille episode: Manden må have sat sig ind i min situation og gættet hvad jeg ville; han havde (kognitiv) *empati*. Hans oplysninger var yderst *relevante*, de havde umiddelbare anvendelsesmuligheder for mig (*affordances*, som den amerikanske psykolog J.J. Gibson kalder det). Vi tænkte den samme tanke; han tænkte ‘det regner ikke’, og han fik ved at udsende lyde med sin mund mig til at tænke ‘det regner ikke’. Han gjorde det for min skyld, det vil sige ud fra altruisme; han havde ikke selv nogen glæde af sin ulejlighed.

Det jeg forstod, var at han tænkte ‘at det ikke regnede’, for jeg kunne på grund af den række af lyde som han havde artikuleret og ytret, *læse hans tanker* (som den franske lingvist Dan Sperber og den engelske lingvist Deidre Wilson i deres bog *Relevance* formulerer det). Jeg forstod også at han sagde det med den *underforståelse* (*implikatur* med

den engelsk-amerikanske filosof H.P. Grices udtryk) at jeg efter hans mening ikke behøvede at tage regnbukserne på.

Men tanken var åbenbart ikke selvindlysende, for manden følte sig også foranlediget til at argumentere for at oplysningen var *sand*. Det var underforstået at bemærkningen om vinduesviskerne var et argument for at det var sandt 'at det ikke regnede'; men hvorfor sagde han *slet*? Var det ikke overkill? Han må have antaget at der også var grunde til at tro 'at det regnede', men at hans argument var trumf.

Jeg forstod helt at han havde gode argumenter for sin påstand, men troede dog ikke på ham og tog regnbukserne på – måske fordi han med sin bemærkning havde *forudsat* (*præsupponeret*, som lingvister kalder det) at han var kommet i bil. Ellers ville han ikke have vinduesviskere. Jeg ved nemlig godt at man på cykel kan blive våd af fugtighed i luften som er så fin at den ikke sætter sig på kørende bilers vindblæste forrude. Så netop fordi han havde dokumenteret sit grundlag for at erklære at det slet ikke regnede, fik jeg ikke våde bukser af at cykle hjem – takket være hans omhu med at delagtiggøre mig i evidensen for påstanden om at det ikke regnede.

I denne lille dagligdags episode var der således flere sprogvidenskabelige fænomener på spil, nemlig tankeoverføring, affordance (anvendelsesmuligheder), altruisme, relevans, tankelæsning, forudsættelse og underforståelse, og det er disse fænomener som denne bog handler om. De er helt fundamentale for selve fænomenet kommunikation, og når meningen står mellem linjerne, kan det have problematiske virkninger som ikke altid bliver opdaget af dem der deltager i kommunikationen. I denne bog vil der blive analyseret en række eksempler på brug og misbrug af sproglige fænomener som forudsættelser, underforståelser, metaforer og ironi.

En benægtet sætning som for eksempel *Det regner ikke* er påfaldende lidt informativ. Hvis man siger *Det regner*, har man fået kommunikeret at det hverken er solskin, overskyet, tåge, snevejr, haglvejr eller noget andet, det vil sige man har udelukket en masse. Siger man derimod *Det regner ikke*, har man ikke udelukket nogen af disse muligheder, men kun den ene at det skulle regne. Det er ikke nær så informativt at udtale en sætning benægtet med *ikke* som at sige en bekræftende sætning uden *ikke*.

Så hvorfor sagde manden ved svømmehallen ikke blot *Det er overskyet*, for så havde han jo udelukket ikke blot at det regnede, men også alt det andet? Han brugte sin energi på den benægtede sætning fordi han vidste at det eneste der gjorde en forskel for mig, var om det regnede eller ej; jeg var ligeglad med om det var tåge eller overskyet. At det ikke regnede, var den forskel der gjorde en forskel. Det var det eneste information der var anvendelig i mine overvejelser om regnbukserne.

Grice har forklaret mandens måde at formulere sig på ved at han med sin ytring fulgte et enkelt princip om samarbejde om tankeoverføring (kooperationsprincippet). Princippet er i artiklen "Logic and conversation" formuleret således: "Lav dit indlæg sådan som det kræves af det mål eller formål som er accepteret med samtalen". Mandens formål var at overbevise mig om at jeg ikke behøvede at tage regnbukser på, og til dette formål var det ligegyldigt om solen skinnede eller ej; det eneste der krævedes, var oplysningen om at det ikke regnede.

Som en anden samtals Emma Gad har Grice så udmøntet samarbejdsprincippet i fire leveregler eller *maksimer*, som han kalder dem. De lyder således: 1. Prøv at gøre dit indlæg til et der er sandt, sig ikke hvad du tror er usandt, og sig ikke hvad du mangler passende evidens

for! 2. Gør dit indlæg så informativt som krævet for det givne formål med samtalen, men gør ikke dit indlæg mere informativt end krævet! 3. Vær relevant! 4. Undgå dunkelhed og tvetydighed i udtrykket, vær kortfattet (undgå unødvendig snakkesalighed), og hold orden!

Manden fulgte i høj grad maksime 1 om sandhed; han fortalte endog hvilken evidens han havde for at det ikke regnede, nemlig at han slet ikke havde vinduesviskerne i gang. Og han fulgte også maksime 4 om passende kortfattet stil; det han ville sige, kunne næppe siges kortere og mere utvetydigt. Men hvordan var det med maksime 2 om informativitet og maksime 3 om relevans?

Informativitet og relevans

Maksime 2 om informativitet er dobbelt: Man skal hverken sige for meget eller for lidt, men lige præcis det der kræves af formålet med samtalen. Det er et endnu mere vidtgående krav end det man sværger at sige i engelske retssager: *the truth, the whole truth and nothing but the truth*. Da jeg engang kom hjem fra en rejse til Island (hvorfra man må indføre to liter spiritus) og havde to flasker akvavit og to flasker cognac i min taske, spurgte tolderen i lufthavnen om jeg havde noget i tasken, og jeg svarede: ”Jeg har to flasker akvavit”. Det var jo sandt og ikke noget usandt – ’nothing but the truth’. Tolderen så i min taske, konfiskerede de to flasker cognac og gav mig en bøde fordi jeg ikke havde sagt hele sandheden, ’the whole truth’.

Man må således ikke give for lidt (sand) information, men man må heller ikke give for meget (sand) information, det vil sige mere information end det der er relevant. Hvis jeg havde sagt *Jeg har to flasker akvavit, to flasker cognac,*

mit kamera, tre bøger på dansk og en bluse, havde tolderen nok ikke givet mig en bøde, men ladet mig betale told af cognacen og anset mig for at være en lettere småtosset krakiler, fordi jeg havde gjort mit indlæg mere informativt end påkrævet. Det var ikke relevant for ham hvad jeg havde i tasken andet end det der skulle deklarereres og fortoldes. Storm P. har en flue (der er betegnelsen for hans illustrerede vittigheder) der illustrerer sagen: "Han sagde hele tiden *ærlig talt*, så ham var der noget muggent ved".

Og her kommer så maksime 3 ind i billedet: Vær relevant! Det er et krav til al samtale at den information som et indlæg giver, kun må være om de forskelle som gør en forskel – for modtageren. For at afsenderen kan udforme deres indlæg sådan som det på det sted hvor det foregår, kræves af det mål eller formål som er accepteret med samtalen, må de altså både vide hvad der er det accepterede formål, og hvad der gælder på det aktuelle sted. I lufthavnen på vej hjem fra Island skulle jeg for eksempel vide at formålet med tolderens spørgsmål var at fortolde afgiftspligtige varer, og at egne medbragte bøger ikke er belagt med told i Danmark. Han kunne jo i stedet have spurgt: *Har du noget at fortolde?*

Kommunikation stiller således store krav til afsenderen om at samarbejde med modtagerne – på modtagernes betingelser. Informationerne kan således være relevante for modtagerne, netop når de ikke er det for afsenderen. I en samtale med spørgsmål og svar er dette tydeligt. Svareren giver ofte – uden selv at være interesseret i det – de informationer som spørgeren med spørgsmålet har angivet at være interesseret i.

Men selve spørgsmålet, som er en slags anmodning om en bestemt information som spørgeren står og mangler, er i bund og grund ikke relevant for den der skal svare.

Det er tværtimod nærmest til besvær. Når den spurgte alligevel velvilligt svarer, er det af barmhjertighed og for at bevare det gode samarbejdsforhold til partneren – i den situation hvor det foregår, og med de roller de hver for sig har: Et barn på Rådhuspladsen i Aarhus kan for eksempel spørge: *Hvad er klokken?* En tilfældig voksen svarer: *Kvart i to*, mens en knap så barmhjertig person kunne have svaret: *Hvorfor spørger du om det? Du kan jo selv se det på rådhusuret!*

Men situationer er ikke ens. Se for eksempel en samtale i en dansktime på et gymnasium mellem en lærer og eleven Mikkel:

Læreren: *Ja – nu har vi talt noget om afsenderen i teksten, så kan vi prøve at finde ud af – hvordan ser adressaten ud?* (pause 17 sekunder).

Læreren: *Hvordan ser – øh – vores adressat ud?* (pause fire sekunder, elever rækker hænderne op).

Læreren: *Mikkel!*

Mikkel: *Det må være en højt uddannet mand.*

Læreren: *Ja, hvor højt?*

Mikkel: *Det står der ikke noget om.*

Læreren: *Jo, det gør der da.*

Mikkel: *Civilingeniør, eller sådan noget.*

Læreren: *Ja ikke – der står hvilke eksamenspapirer: cand.merc., cand.oecon., cand.polit. eller HD med afsætningsøkonomi, eventuelt – ikke.*

Her tæller lærerens spørgeformede sætning *Hvordan ser adressaten ud?* ikke som en anmodning om information om noget som læreren ikke ved og derfor gerne vil vide. Læreren lader snarere som om han ikke ved det, som en pædagogisk udfordring af elevens åndsevner (det som

hedder *sokratisk ironi*) eller som en test eller afprøvning af viden hos eleven. Og svaret er ikke relevant for læreren der spørger – senere i samtalen viser han sig faktisk at kende svaret bedre end den elev der skal svare.

Derfor er det sted hvor det foregår i både tid og rum, så vigtigt; i en skoleklasse tæller – fra klokken ringer ind til timen, og til klokken ringer ud – lærerens spørgsmål ikke som spørgsmål, men som pædagogik eller test af elevens viden. Elevernes svar tæller heller ikke som svar der er relevante for modtageren (læreren), men som præstationer der afslører hvad eleven kan og ikke kan. Det der er det relevante for læreren, er ikke indholdet af svaret, men om eleven ved det eller ej. Både læreren og eleven bryder således med maksimerne om informativitet og relevans, og de gør det fordi de taler på et særligt sted i tid og rum (en skoletime), i en særlig genre (klasseundervisning med overhøring), der har sit eget særlige formål. Således overholder de det overordnede samarbejdsprincip ved at bryde med nogle af maksimerne.

Maksime 2 og 3 om informativitet og relevans giver derfor ikke mening uden for det mål eller formål som er accepteret med samtalen, og sådanne mål eller formål med samtaler kan være meget forskellige. I lufthavnen var der toldereren og mig, og formålet, som vi begge havde accepteret, var at han skulle fortolde afgiftspligtige varer. I gymnasieklassen var der læreren og eleverne, og formålet var at eleverne skulle lære noget, og på Rådhuspladsen var der ingen på forhånd accepterede formål med samtalen, og derfor kunne ordene her kun tælle efter deres pålydende. Det var disse forskellige formål der bestemte hvilke forskelle der gjorde en forskel for modtageren, og hvad ordene betød når stedet var et toldkammer, en gymnasieklasse eller en rådhusplads.